

La introducció dels jocs populars i tradicionals en l'educació escolar dels infants

Jaume Bantulà*

La preocupació pel joc com a objecte d'estudi no apareix de manera tardana. Ans al contrari, com bé assenyalen De Vroede i Renson,¹ des dels inicis del segle XVI es poden trobar força materials relatiu al tema. En aquest sentit podem citar, per exemple, les obres de Mosellanus (1518, *Paedologia*) i d'Erasme (1518, *Familiarum colloquiorum*), que, dedicades a l'aprenentatge del llatí i escrites en forma de diàleg, contenen un o més diàlegs sobre jocs infantils i mostren com jugaven els nens durant l'estona d'esbarjo. Entre aquests diàlegs, destaquen els de l'humanista hispanoflamenc Vives (1538, *Lingua latinae exercitatio*), pel fet que s'hi formulen les sis «lleis del joc».²

Una altra font ineludible del segle XVI, és el cèlebre llibre publicat l'any 1534 per Rabelais (1483?-1553), en què es narra la vida de Gargantua, el pare de Pantagruel, i en el qual l'autor enumerà 219 jocs i objectes de joc.

A Espanya, segons Pelegrín, «en el Renaixement i el Segle d'Or, alguns autors revaloritzaren els usos i costums lúdics, notòriament visible en el teatre, en festes i festivitats nacionals»,³ per la qual cosa, la relació de documents en els quals es fa menció dels jocs de l'època és força extensa. Destacarien l'*Auto del Nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo* (1514) de Lucas

(*) Doctor en Filosofia i Ciències de l'Educació. Llicenciat en Geografia i Història. Professor de la llicenciatura de Ciències de l'Activitat Física i l'Esport, alhora que membre del Grup de Recerca en Investigació, Esport i Societat (GRIES), de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport. Blanquerna. Universitat Ramon Llull. Autor de diverses publicacions relacionades amb el joc i l'activitat física. Adreça electrònica: jaumebj@blanquerna.url.edu

1. DE VROEDE, E.; RENSON, R. «Un cúmulo de libros sobre el juego». A: IRURETA-GOYENA, P. (Coord.) *El juego en el libro antiguo*. Madrid: Instituto Nacional de Educación Física Madrid, Universidad Politécnica de Madrid, 2000, pp. 15-22.
2. Consulteu-los a: ROSA SÁNCHEZ, J.J.; RIO MATEOS, E. *Juegos tradicionales infantiles en León*. León: Universidad de León. Servicio de Publicaciones, 1997, pp. 59-60, o més directament a: VIVES, J.L. [1538] *Diálogos*. Buenos Aires: Colección Austral, Espasa Calpe, 1959. També a: VIVES, J.L. [1538] *Diálogos sobre la educación*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
3. PELEGRÍN, A. «Juegos de aldeas y de la niñez en textos hispánicos (1510-1820)». A: IRURETA-GOYENA, P. (Coord.) *Op. cit.*, 2000, pp. 23-52.

Fernàndez,⁴ el tractat mèdic *Libro del ejercicio corporal y de sus provechos* (1553), de Cristóbal Méndez;⁵ el *Colloquio* (1556), de Pedro Pablo de Acevedo;⁶ el *Memorial de un pleito*;⁷ i el *Tratado del Juego* (1559), de Fray Francisco de Alcoçer.⁸

A cavall entre els segles XVI i XVII es produïen els primers intents conceptualitzadors del joc per part dels tractadistes renaixentistes i barrocs, moguts per la pretensió de delimitar els jocs d'infància, tot emfatitzant el seu component moralitzant. D'una banda, trobem autors que volien convèncer que el joc era el pitjor de tots els vicis, com és el cas d'Adrian de Castro, en el seu *Libro de los daños que resultan del juego* (1599);⁹ de Francisco Luque Faxardo, en *Fiel desengaño contra la ociosidad...* (1603)¹⁰ o bé de Pedro de Guzmán, en *Los bienes del honesto trabajo y daños de la ociosidad* (1614).¹¹ D'altra banda, hi ha altres autors que intenten més que condemnar el joc per immoral i pel fet d'alimentar l'ociositat de l'individu, reconduir-lo a la moral cristiana.¹²

-
4. L'auto, farsa o ègloga, és una obra de teatre, en la qual predomina el caràcter pastorívol, emmarcada en la nit d'Advent, quan els pastors «inventen jocs» per distreure's i divertir-se. Vegeu: FERNÁNDEZ LUCAS [1514] *Auto o farsa del Nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo*. Madrid: Castalia, 1976.
 5. MÉNDEZ, C. *Libro del ejercicio corporal y de sus provechos*. Jaén: Gregorio de la Torre, 1553. També MÉNDEZ, C. *Libro del ejercicio corporal y de sus provechos*. México: Academia Nacional de Medicina, Nuestros Clásicos III, 1991. Si bé, també s'ha d'al·ludir l'excel·lent tesi doctoral d'Álvarez del Palacio referida a l'obra d'aquest metge: MÉNDEZ, C. *Libro del ejercicio corporal*. [Estudi, edició crítica i notes d'Eduardo Álvarez del Palacio]. León: Colección humanistas españoles. Universidad de León, 1996.
 6. Comèdia escrita per aquest jesuïta per ser representada en el Col·legi de la Companyia de San Hermenegildo, a Sevilla, pels mateixos escolars, en la qual el rabadà es mostra gran coneixedor de jocs i entreteniments, els quals enumera a la manera d'ensalada. Vegeu ACEVEDO, P.P.; *Colloquio que se presentó en Sevilla....* Madrid. Real Academia de la Historia. Ms. 9.2564.
 7. RODRÍGUEZ MARÍN, F.. *Pasatiempo folklórico. Varios juegos infantiles del s. XVI*. Madrid: Tipografía de Archivos, 1932.
 8. ALCOÇER, F. DE. *Tratado del juego*. Salamanca: Andrea de Portonaris, 1559. Cf. ROSA SÁNCHEZ, J.J.; Rio Mateos, E. *Op. cit.* 1997, pp. 64-65.
 9. DE CASTRO, A. *Libro de los daños que resultan del juego*. Granada, 1599.
 10. LUQUE FAXARDO, F. [1603] *Fiel desengaño contra la ociosidad y los juegos. Utilissimo, a los confesores, y penitentes, justicias y los demás, a cuyo cargo está limpiar de vagabundos, tahures, y fulleros la República Christiana*. Ed. de Martín de Riquer. Madrid: Biblioteca de Clásicos Españoles, 1955, vol. I.
 11. PADRE DE GUZMÁN, P. *Los bienes del honesto trabajo y daños de la ociosidad*. Madrid, 1614.
 12. Vegeu LEDESMA, A. (1605) «Juegos de Nochebuena a lo Divino». A: *Romanceros y Cancioneros sagrados*. Madrid: Biblioteca de Autores Espanyoles, 1950. En aquesta obra que mostra els entreteniments i jocs compartits per adults, joves i nens de l'Espanya del tombant del segle XVI, Ledesma no s'està de trastocar diverses lletres de cançons de ronda amb la finalitat de cristianitzar-les. Vegeu també REMÓN, A. (O. de M.) *Entretenimientos y juegos honestos y recreaciones cristianas para que todo género de estado se recreen los sentidos sin que se estrague el alma*. Madrid: Viuda de Alonso Martín a costa de Lucas Ramírez, 1623. En aquest cas, el frare Remón no dubta, fins i tot, d'inventar-se diverses manifestacions lúdiques per tal d'aconseguir regularitzar els jocs i entreteniments populars en funció de la seva concepció cristiana.

Un exemple paradigmàtic el constitueix el gruix de la tradició lúdica espanyola que arribaria a Amèrica durant els segles XVI-XVIII de la mà dels eclesiàstics, principalment jesuïtes, els quals no escatimaren esforços per tal d'imregnar l'univers lúdic, de força símbols i personatges de la religió cristiana, mentre intentaven foragitar, combatent de manera ferotge, els costums lúdics ancestrals dels colonitzats. Només cal resseguir la tradicionalitat lúdica hispanoamericana posterior, per tal de confirmar que la seva empresa fou tot un èxit.

Aquest enfocament moralitzador es conjugà alhora, però amb intencions de caràcter didàctic. Són testimoni d'aquesta preocupació didàctica obres com la del poeta holandès Jacob Cats (1577-1660), *Silenus Alcibiadis sive Proteus* (1618), o la de l'il·lustre pedagog Comenius (1592-1670), *Orbis sensualis pictus* (1654).

Fou precisament la influència que exerciren aquestes concepcions pedagògiques, mentre es produïa l'escolarització dels infants en els països protestants, que havia començat al segle XVII, i la consolidació dels col·legis i centres docents en els territoris catòlics de la mà de, principalment, jesuïtes, oratònians i escolapis, la causa que provocaria que els educadors introduïssin els jocs propis de la infància i de la joventut en els seus programes i reglaments.

S'ha de subratllar, però, que la seva irrupció tenia més la intenció de control i regulació del joc que el fet d'emprar-lo com a recurs educatiu, tal com Ariès ho corrobora en referir-se als jesuïtes: «Els pares van entendre des del principi que no era possible, ni tampoc desitjable, suprimir-los [els jocs], ni reduir-los amb algunes toleràncies, precàries i vergonyoses. Ells es van proposar, al contrari, assimilar-los, introduir-los oficialment en els seus programes i reglaments, amb la intenció de seleccionar-los, regular-los, controlar-los. En quedar disciplinades, les diversions reconegudes com a bones, van ser admeses, *recomanades i considerades en l'esdevenidor com a uns mitjans educatius tan estimables com els estudis*». ¹³

Aquesta primera entrada de les manifestacions lúdiques tradicionals i populars en el sistema educatiu, representa un important salt qualitatiu pel que fa a la innovació pedagògica. No obstant això, també significaria al mateix temps, i convé remarcar-ho, que el món infantil es comencés a seccionar i segregat del món adult. A partir d'aleshores es constituïren espais específics per a la seva ubicació, ja fos a l'escola o al col·legi, i també a la família. Aquesta separació espacial seria crucial per al desenvolupament de les futures manifestacions lúdiques, atès que provocaria la immediata segregació entre els jocs propis de la infància i els de la gent gran.

13. ARIÈS, P. *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid: Taurus, 1987, p. 128.

En definitiva, els segles XVI i XVII produïrien, seguint la tesi de González Alcantud (1993),¹⁴ molts tractats donats a la teorització del paper que havia d'ocupar el joc i l'oci en la societat, a partir de l'eutropèlia aristotèlica, la moral cristiana i les ensenyances dels pares de l'Església, les jerarquies socials i el bé públic regit per la monarquia catòlica. Els tractats, que servien de basament a predicadors i teòlegs, respondrien a l'expansió del joc en la societat, i sobretot a l'aparició de nous jocs, com els de cartes, força lligats al mercantilisme que experimentarien les societats europees fruit d'una significativa expansió demogràfica i urbana.

Els reculls enciclopèdics

És a partir del segle XVI que la multiplicitat de coneixements desenvolupats pels humanistes, va fer necessària la recopilació documentada dels nous avenços científics, la qual cosa repercutí notablement en el gènere enciclopèdic. Molt abans però, que aparegués la més cèlebre de totes, l'*Encyclopaedia ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, de Diderot i d'Alembert (1751-1772, 17 vol. i 11 vol. d'il·lustracions), Charles Cotton ja havia publicat *The complete gamester* (1674), que pot considerar-se el primer llibre que conté gran quantitat de jocs de l'època.

A França també es va fer ressò de la publicació d'enciclopèdies populars i menys erudites, algunes dedicades als jocs, abans que la de Diderot i d'Alembert, que va ser una de les primeres en el seu gènere, l'*Académie universelle des jeux* (1730), la qual marcaria l'inici d'una tradició de més de cent cinquanta anys, en la qual abundarien les reimpressions ampliades i, sobretot, l'aparició de noves publicacions força similars a d'altres ja existents.

Pel que fa a Alemanya, Vieth va continuar amb la tradició dels enciclopedistes francesos i es dedicà a recopilar jocs del conjunt de la població alemanya, com es reflecteix en la seva obra *Versuch einer...* (1795).¹⁵ El país vivia aleshores un ressorgir dels jocs escolars sota l'auspici de Basedow, que havia introduït l'any 1774 l'educació física dins dels continguts curriculars a la seva escola de Dessau.

Un dels professors de Basedow, Salzmann, havia posat en marxa el seu propi internat, i va contractar aleshores el jove Guts Muths (1759-1839) perquè impartís l'educació física en el seu centre. Aquest, en primer lloc, va escriure la seva teoria sobre l'exercici, en què distingia entre exercici natural i gimnàstica natural, la qual dividí en competitiva, militar, mèdica i educativa. Aquí interessa, sobretot, destacar que dos anys més tard, acabaria el seu lli-

14. GONZÁLEZ ALCANTUD, J. A. *Tractatus ludorum. Antropológica del juego*. Barcelona: Anthropos, 1993, pp. 115-138.

15. VIETH, G.U.A. *Versucheiner Encyklopädie der Leibesübungen*. Zweyter Theil. Mit Kupfern. Berlin: Carl Ludwig Hartmann, 1795.

bre de jocs, *Spiele sur Uebungund...* (1795),¹⁶ del qual ben aviat se'n farien diverses edicions.

La invasió napoleònica va fer canviar a Guts Muths d'enfocament. De fixar l'accent en els jocs educatius, passà a defensar els exercicis premilitars, com també ho faria ben aviat Jahn (1778-1852) a la mateixa Alemanya, i Amorós (1770-1848) a França.

Ambdues obres de Guts Muths significarien un estímul per situar el joc com a un dels continguts imprescindibles de l'educació, i serien recollides gairebé de manera immediata per Ling (1776-1839), fundador de la gimnàstica sueca. A més, aquest enfocament, que no descuidà l'educació corporal, arrelaria en tots aquells pensadors que cercaven una educació més integral de l'individu, fortament influïts alhora per les idees de Rousseau (1712-1778). Sobresurt l'obra d'il·lustres pedagogs de l'època, com per exemple, Pestalozzi (1746-1827) o Fröebel (1782-1852), els quals prestarien especial atenció al tractament del joc.

El mateix Rousseau, com indica Cornejo Domínguez, «en el seu intent d'aprofundir en l'activitat física, proporcionà una classificació del joc que el diferenciava en funció de l'edat, sexe, moment del dia, segons la seva finalitat i segons el tipus de plaer que genera en els participants».¹⁷

De les diverses maneres enunciades de classificar el joc, interessa aquí detenir-se en aquella que centra l'atenció de manera exclusiva en la seva finalitat, atès que Rousseau separava els jocs segons aquests fossin formatius o bé tinguessin com a objecte el lucre. De fet, Rousseau considerava que tota activitat lúdica, llevat dels jocs d'atzar que perjudicaven l'esperit, era formativa.

Aquesta categorització evidencia la concepció rousseauiana de l'activitat lúdica com a principal medi educatiu, fruit de les llargues reflexions i observacions de Rousseau entorn els avantatges que provoca el joc en la formació de l'infant. Això és de cabdal importància en un període en el qual l'educació infantil, en general, i els jocs dels nens en particular, constituïen uns temes d'incipient atenció en l'Europa il·lustrada del segle XVIII.

Perquè convé matisar, com posa de manifest González Alcantud que: «els orígens del pensament pedagògic modern al voltant del joc com a facilitador de l'aprenentatge s'han de buscar com a mínim en el segle XVIII». L'antropòleg torna a insistir-hi per esclarir dubtes, «quan aquesta pedagogia assoleix el

16. GUTS MUTHS, J.C.F. *Spiele zur Uebung und Erholung des Körpers und Gemütes und alle Freuden unschuldiger Jugendfreuden*. Schnepfenthal: Im Verlage der Buchhandlung der Erziehungsanstalt, 1795.

17. CORNEJO DOMÍNGUEZ, C. *Historia de la educación física. La educación física en Rousseau*. Madrid: Gymnos, 1999, p. 58 i ss.

veritable desenvolupament conceptual i objectual és en ple segle XVIII, arran de les idees il·lustrades, que vénen a popularitzar i fer calar en la societat l'ideal pedagògic iniciat el segle anterior amb l'«ensenyar delectant».¹⁸

Una altra qüestió que es precis fer-hi esment pel que suposa de canvi, és que al llarg del segle XVIII, els discursos i disquisicions entorn el joc ja no romandran en mans de l'Església, sinó que passaran a convertir-se en patrimoni de l'Estat, que pretindrà des d'aleshores regir la seva legislació.

Per il·lustrar la irrupció intervencionista de l'estat en matèria lúdica, se suggereix resseguir la labor realitzada a l'Estat espanyol per la monarquia borbònica. Els Borbons del segle XVIII volgueren extirpar el joc, sobretot el d'atzar, a través de prohibicions reials constants i reiterades. La més representativa d'aquestes prohibicions va ser la Real Pragmàtica de 1771, amb la qual Carles III, pretenia regular els jocs, a base d'establir limitacions molt estrictes, especialment per a les apostes en els jocs de pilota, que gaudien aleshores de gran popularitat.

Els tractats de jocs com a instrumentació pedagògica

Hom es troba enfront una nova concepció del joc. No interessa recollir un ampli ventall de jocs de manera enciclopèdica. Els jocs passen a ser escollits i classificats en funció d'objectius amb els quals es pretén desenvolupar l'educació física de l'alumnat. Un fort accent pedagògic comença a despuntar. Aquest és el motiu pel qual es publicarien força obres sobre jocs i esports al llarg del segle XIX.

Així, els llibres de gimnàstica publicats en el primer terç del segle XIX, estarien directament influenciats per Guts Muths, ja que van ser escrits pels pedagogs i autors de la generació il·lustrada del segle XVIII, i responen sense equívoc a aquesta visió del joc com a matèria d'instrumentació pedagògica per a la formació física.

N'és un clar exponent el manual de Durivier i Jaufrett, que trigaria pocs anys a ser traduït a Espanya, *La gimnàstica o escuela de la juventud: tratado elemental de juegos*.¹⁹ Conté un total de 32 làmines gravades que porten la denominació del joc a peu de pàgina. Alhora proporciona una llista enumerativa d'aquests. La pràctica dels jocs tradicionals es combinava d'aquesta manera amb un nou corrent que pretenia impulsar la gimnàstica en els centres educatius.

18. GONZÁLEZ ALCANTUD, J.A. *Op. cit.*, pp. 183-184.

19. DURIVIER, A.; JAUFRETT, M.A. *La gimnàstica o Escuela de la juventud. Tratado elemental de Juegos, de ejercicios considerados en razón de su utilidad física y moral*. Madrid: Imp. de Álvarez, 1807.

Ben aviat aniria a impremta una altra obra molt similar a l'anterior, fruit de l'esforç d'un dels mestres que més participà a Espanya dels moviments pedagògics de la Il·lustració i de les idees renovadores de l'educació física i els jocs: *Descripción de los juegos de la Infancia*, de Vicente Naharro.²⁰ En el subtítol, el mateix Naharro posa en evidència la finalitat pedagògica de l'obra: «Los más propios á desenvolver sus facultades físicas y morales, y para servir de abecedario gimnástico». En un total de 6 làmines, l'autor explica amb detall 26 jocs, i ofereix dades força suggeridores per a la investigació historiogràfica dels jocs.

I en tercer lloc, cal mencionar l'obra de *Gimnástica de lo Bello*, que Pelegrín atribueix a Blanco White, i que el llibreter Palau data del 1822.²¹ La taxonomia emprada és la que era utilitzada sovint aleshores, en què es dividien els jocs de la manera següent: els d'acció, d'enginy, de tertúlia i de societat. Si bé cal fer constar que en moltes obres l'atenció no requeria precisament en els d'acció, i encara menys en aquesta, si es considera, des de la perspectiva i mentalitat de l'època, que havien de ser activitats físiques i lúdiques destinades a l'educació de joves i joves.²²

Els jocs com a complement dels exercicis gimnàstics en els manuals escolars

Un cop produïda de manera definitiva la separació d'activitats lúdiques entre infants i adults, que es fa palesa al llarg del segle XVII, i mentre augmentava la davallada de la pràctica de jocs populars i tradicionals de manera prou significativa des de finals del segle XVIII, s'inicià un període marcat per l'emergència de les gimnàstiques que, com indica During,²³ van ser les encarregades d'adobar el terreny per a la posterior imposició burgesa del model esportiu que emergí en el segle XIX al Regne Unit.²⁴

Així doncs, l'exaltació de les virtuts del treball que requeria la Revolució Industrial, i de retruc la consegüent desvalorització de l'oci, vindria acompanyada

20. NAHARRO, V. *Descripción de los juegos de la infancia*. Madrid: Imprenta de Fuentenebro, 1818. Existeix però una edició facsímil força més actual: NAHARRO, V. *Op. cit.* Sevilla: Padilla Libros, Editores & Libreros, 1993.

21. BLANCO WHITE, J.M. *Gimnástica del Bello sexo. Ensayo sobre la educación física de las jóvenes. Obra escrita originalmente en castellano*. Londres: Ackermans, 1822. També hi ha edició facsímil a Espasa Calpe: Madrid. 1988. Quant a l'apunt de Pelegrín, Cf. PELEGRÍN, A. *Op. Cit.* pp. 46-48.

22. Eren freqüents les obres de jocs de penyores, els quals eren practicats com a jocs de societat i en les tertúlies. Com exemple, citar la següent obra publicada l'any 1837 d'autor desconegut: *Nueva colección de Juegos de Prendas de penitencias que pueden imponerse a los que pagaron prenda durante los juegos*. Barcelona: Piferrer Impresor, 1837.

23. DURING, B. *Des jeux aus sports. Répères et documents en histoire des activités physiques*. París: Vigot, 1984, pp. 51-104.

24. Un dels historiadors que ha estudiat amb major minuciositat i rigor aquest període és el francès Ullmann. Cf. ULLMANN, J. *De la Gymnastique aux Sports Modernes*. París: Vrin, 1997, pp. 321-345.

nyada de la publicació de manuals escolars per a les classes burgeses, en els quals s'inclourien aquells jocs més pertinents per tal d'aconseguir el desenvolupament i entreteniment físic adequat, en consonància amb un nou model corporal que associava salut, desenvolupament, gimnàstica racional i exercici sistemàtic. Així, és remarcable a França l'obra de G. Beleze, *Jeux des adolescents*²⁵ com a mostra d'aquesta preocupació per a l'educació dels joves. En aquesta obra es formula una classificació dels jocs que els divideix entre jocs actius i intel·lectuals.

Altres exemples, més propers a tombants de segle, serien a Bèlgica, Dock, *Les jeux scolaires. Écoles, Places de jeux, sports*, (1889);²⁶ i a França, Laun, *Recueil des jeux et exercices pour les développement des aptitudes physiques de la jeunesse*, (1891);²⁷ i Cruciani, *Manuel de jeux scolaires et d'exercices physiques [...]* (1892?).²⁸ Una breu aturada en l'obra de Dock (1830-1895),²⁹ si se centra l'atenció en l'índex, permet fer-se una idea precisa sobre quin fou el tractament que es donà a les manifestacions lúdiques.

Després dels dos primers capítols, dedicats l'un a consideracions generals, i l'altre a aspectes més didàctics i organitzatius del joc; el tercer capítol aplega jocs sense estris o instruments de joc, mentre el quart inclou totes aquelles manifestacions lúdiques que s'utilitzen. El capítol cinquè fa referència a les activitats en el medi natural: passejades i excursions, jocs de camp, concursos, animacions. El sisè gira entorn a les pràctiques esportives: jocs esportius, natació, canoa, patinatge, equitació, ciclisme, esgrima, i tir. En el darrer capítol, el setè, Dock explica amb detall diferents jocs i recreacions de societat, i tanca l'obra un apèndix en el qual anomena jocs de la veïna Anglaterra.

Mentrestant a Espanya, si bé hi havia autors més preocupats per recollir i classificar els jocs de saló i de societat, amb la voluntat de reglamentar-los per escrit enlloc de seguir amb la tradició oral com era pràctica habitual fins aleshores,³⁰ també proliferarien les obres que mostraven els avantatges d'inclou-

25. BELEZE, G. *Jeux des adolescents*. París: Librairie de L. Hachette et Cie, 1858.

26. DOCK, G. *Les jeux scolaires. Écoles, Places de jeux, sports*. Namur: Wesmael-Charlier, 1889.

27. LAUN, G. *Recueil des jeux et exercices pour les développement des aptitudes physiques de la jeunesse*. París, 1891.

28. CRUCIANI, O. *Manuel de jeux scolaires et d'exercices physiques à l'usage des familles et de tous les établissements d'instruction...* París: Picard, 1892?

29. El paper que jugà Guillaume Dock a Bèlgica com ardent defensor de l'educació física, en general, i de la introducció específica del joc dins de l'ensenyament, en particular, fou essencial. Ell mateix s'encarregaria d'impartir l'any 1883, sota l'auspici del Ministeri d'Educació, un parell de cursos per al professorat, en què hi figurava l'aprenentatge de 27 jocs lliures sense estris i 27 jocs amb materials. Vegeu RENSON, R. «Le jeu et le serieux: histoire dialectique du jeu dans l'enseignement belge». A: BONHOMME, G. et al. *Actes du Colloque International: La place du jeu dans l'éducation. Histoire et Pédagogie*. París: Maison de l'Unesco les 18 et 19 mars 1989, FIDEPS-UNESCO, 1989, pp. 99-103.

30. Aquesta tendència normativitzadora de l'època arribaria fins i tot als jocs de penyores. Cf. com a mostra: MARTINEL·LI, O. *Gran colección de juegos de prendas, de sociedad y tertulia*. Madrid:

re els jocs dins dels exercicis gimnàstics dels escolars, acompanyats de més o menys consells, segons el tarannà pedagògic o ideològic de l'autor. En aquest sentit destaquen les següents obres: R.C. *Juegos de los niños* (1847);³¹ LÓPEZ VILLABRILLE, *Recreo de la infancia. Colección de juegos para niños de ambos sexos* (1855);³² BASTINOS, *Juegos infantiles. Recreos infantiles para la infancia y la juventud* (1895);³³ GARCÍA FRAGUAS, *Tratado racional de Gimnástica de los ejercicios y juegos corporales* (1896);³⁴ SANZ ROMO, *Manual de Gimnástica higiénica y juegos escolares* (1897);³⁵ i SANTOS HERNÁNDEZ, *Juegos de los niños en las escuelas y colegios* (1986).³⁶

A continuació es revisen algunes de les obres abans esmentades, i es fa una especial atenció en les classificacions proposades pels autors, perquè a través d'aquestes classificacions es pot copsar com es portava a terme la sistematització de les pràctiques lúdiques.

En l'obra de *Juegos de niños* (1847), on es recullen jocs traduïts dels millors manuals acabats de publicar a París, l'autor R.C. estableix una taxonomia lúdica en funció de l'edat i gènere dels protagonistes: jocs per a la infància, jocs per a l'adolescència, i dins d'aquests períodes, els que són propis als nens, a les nenes i a ambdós sexes.³⁷

Librería de Antonio Novo, 1879; o REMENTERÍA I FICA. D.M. DE. *Manual completo de juegos de sociedad ó de tertulia y de prendas*. París: Garnier, 1892.

31. R.C. *Juegos de los niños, traducidos de los mejores manuales acabados de publicar en París*. Madrid: Imprenta de R. y Fonseca, 1847. (Edició facsímil València: Librerías «París-Valencia», 1989).
 32. LÓPEZ VILLABRILLE, F. *Recreo de la infancia. Colección de juegos para niños de ambos sexos*. Madrid: Impr. Pérez Dubrull, 1855.
 33. BASTINOS, J. *Juegos infantiles. Recreos infantiles para la infancia y la juventud*. Barcelona: Librería de Antonio J. Bastinos, 1895.
 34. GARCÍA FRAGUAS, J.E. *Tratado racional de Gimnástica de los ejercicios y juegos corporales*. Madrid: Vda. De Hernando y Cia. 1896, T.III.
 35. SANZ ROMO, M. *Manual de Gimnástica higiénica y juegos escolares*. Madrid: Imp. de los Sucesores de Cuesta, 1897.
 36. SANTOS HERNÁNDEZ, P. *Juegos de los niños en las escuelas y colegios*. Palma de Mallorca: Olañeta editor, 1986. (Edició facsímil de Calleja Bib. Perla, 191-?).
 37. Pel que fa als jocs de la infància, els divideix en jocs de nens, de nenes i d'ambdós gèneres. Quant els jocs de nens inclou: «El caballito; El birlocho; Una, dos, tres, borriquito es; Las bolitas ó el dado; El palo corto». Respecte dels de les nenes, aplega els següents: «La cruzadilla, Cabeza con cabeza ó contrarios; Los collares; Las muñecas; Las merenditas». Mentre que entre els jocs comuns per a ambdós sexes hi consta: «Las perinolas; Los junquillos; Mis ganos vendo; Frotar y sacudir á un tiempo; El calienta-manos; El montón de arena; La cuerda sonora; El vaso de agua; Los abejorros; La caza de mariposas; Los castillos de ladrillos; Los castillos de naipes; Recortes de naipes; Capuchinos; Sillones; Sillas; Mesas; Cubos; Cestas y canastillos; Casitas; Árboles, flores, tiestos, personajes y animales de toda especie; Arlequines ó Pochinelas; Cadenas; Caja de naipes; Las sombras chinescas; Pajaritas y otras figuras de papel doblado; Dos contra uno, vuélvome pájaro grullo; Las bolas ó globos de jabón; El librito; La coxcijilla ó a la patacoja; El sanserení».
- Per a l'etapa de l'adolescència masculina hi refereix: «La peonza; El trompo ó peón; El trompo alemán; El cayado; La toña; La cometa, birlocha ó milocha; El paso; El paso corrido; El salto de los sombreros; El tin; El cló; El cló con huesos; La cuerda; Las tabas; El chito; La rayuela; La hilandería». Mentre que per a les adolescents s'hi recull: «Las gallinas lluecas; La naranja flami-

La manera que tria López Villabril·le per classificar la seva col·lecció de jocs per a ambdós sexes, és atenint a un criteri de gènere: jocs per a nens i jocs per a nenes,³⁸ indicant en el pròleg la singularitat de la seva obra, motivada per «la manca d'un llibre d'aquesta espècie entre nosaltres... llibre que jo tinc, com tindrà tothom, no només com a agradable, sinó també per útil per als nens».³⁹

Al seu torn, un examen minuciós a l'obra de Bastinos (1895), permet constatar com l'autor destaca quins són els objectius que ha de tenir tota diversió: atendre la higiene en primer lloc, l'educació en segon lloc, i en darrer terme, la instrucció.

Aquest decantament pels postulats higienistes esdevindria un corrent de l'educació física molt defensat per les institucions públiques, metges, professors d'educació física i pedagogs en general. Bastinos en el seu pròleg, aconsella sobre horaris en el quals és convenient realitzar la pràctica de jocs, segons sigui estiu o hivern, orienta respecte a la seva durada, assessora quant a la roba adequada, i alhora defensa el joc participatiu i solidari, davant els impulsos egoistes dels jugadors. Tots els jocs que explica, i ho fa amb detall, els aixopluga sota el paraigües de jocs gimnàstics, descrivint fil per randa 25 jocs que complementa amb qüestions didàctiques a tenir en compte per al seu correcte desenvolupament.⁴⁰

També la lectura de l'obra del pare Santos (1901), en la qual l'autor manifesta la seva ferma voluntat d'incidir educativament en l'esbarjo escolar, permet afirmar que aquest és un gran coneixedor dels jocs que descriu amb rigor i claredat.⁴¹ A més a més, no hi ha dubte que compartí moltes estones de joc amb la canalla, fins al punt d'elaborar unes pautes didàctiques molt precises: no tots els jocs poden organitzar-se arreu ni en totes les ocasions; els jocs han de ser per als nens, i no els nens per als jocs; els jocs generals, tan recomanats, no seran de cap utilitat si no s'organitzen de manera que tots els nens hi puguin prendre part, segons siguin les seves possibilitats.

jera; El vino y el agua en un mismo vaso sin mezclarse; El iman de la niñez». Per últim, per a adolescents d'ambdós sexes hi figuren: «El asalto de la altura ó el rey destronado; La lucha con la mano abierta; El aro rodador; El aro saltador; Las hojas de encina caladas; La pequeña litografía; Los trineos de hojarasca y de retama; Las bolas y hombres de nieve».

38. F. López Villabril·le inclou entre els jocs per a nens els següents: «El Peón, La Rayuela, La Escalera, Carmona, El Huerto, El Lobo, La Campanada, Juan Rubí, San Severín del Monte, La China, El Toro Dado, El Marro, El Paso, El Salto i El Reloj».

Per a les nenes, explica: «El Aro, La Pelota de aire, El Volante, La Comba, El Escondite, Las Cuatro Esquinas, La rueda, La Gallinita Ciega, San Severín, La Viejecita, Los Caracoles, La Viudita, El Conde de Cabra, El Abrazo, La Panadera, El Viaje, La Limón, El Puente, El Cubiletero, El Milano, San Miguel y el Diablo i Los Pitos».

39. LÓPEZ VILLABRILLE, F. *Op. cit.*, 1855, p. 9.

40. Des d'aquestes pàgines felicitem la iniciativa de la Biblioteca Virtual Cervantes per incloure l'obra de Bastinos dins del seu catàleg en línia (30.000 obres).

<<http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=ccdc5927>> [Consulta, 17/10/2005].

41. En l'apartat d'observacions referides als jocs, reconeix que s'ha inspirat en la col·lecció francesa dels PP. NADAILLAC, C. i ROUSSEAU, J. *Les jeux de collège*. París: Lib. de Delalain Frères, 1890.

Ahora dóna consells sobre com elegir i diferenciar posteriorment els membres de cada equip, com ordenar-se en el joc mitjançant fórmules electives, o detalla quina és la millor manera per establir àrbitres i jutges. Així, el pare Santos porta a terme un tipus de classificació morfològica segons els materials a emprar en el joc, dividint-los en dos grans blocs: sense instruments i amb instruments. Resulta, per tant, força idèntic al criteri sistematitzador que empra Dock. El primer bloc el subdivideix alhora en jocs: generals, particulars i de salt. Pel que fa al segon, inclou jocs amb mocadors, cordes, cercols, tânganes, baldufes, pilotes, balons, xanques, boles, i bales.

Afegeix un breu apartat dedicat a jocs especials i finalment ho combina amb una taxonomia més de caràcter etnogràfic, per referir-se a jocs per a dies festius, festes extraordinàries, i vacances de Nadal, concloent amb diversions de camp. Per tant, també vincula el joc a la temporalitat, com havia fet Ros en el seu *Romanç* del segle XVIII,⁴² atès que les pràctiques lúdiques encara romanien en bona part aferrades al ritme de les estacions i arrelades al calendari de festes.

En el darrer quart del segle XIX, en paral·lel a les obres de caràcter pedagògic, i mentre encara s'editaven exemplars que provenien de la tradició enciclopèdica, començaren a irrompre diverses publicacions fruit de l'interès dels folkloristes per recollir tots aquells aspectes que guarden relació amb el joc infantil.

Sense entrar ara i aquí a comentar l'aportació de força estudis folklòrics, sovint de naturalesa etnogràfica i amb un tractament espacial de caràcter local o particular, però també en alguns casos de caràcter universalista, es fa palès que a finals del XIX el tractament del joc era prou notable.

Si bé l'impuls que experimentaria el joc com a objecte concret d'estudi, des de mitjan del segle XIX i sobretot al llarg del segle XX, es produiria de manera indirecta, a causa de la preocupació creixent entorn a la infància, pel fet que aquesta havia rebut definitivament un status diferencial, que el separava del món de l'adult. Els pensadors s'interrogaven, què és un infant? per a què serveix la infantesa?

Encara que caldria matisar aquesta generalització del terme, tal com ho posa de manifest Elschenbroich,⁴³ en la seva tesi, la qual diferencia entre la

42. Es tracta d'un plec de cordill valencià escrit per Carles Ros a mitjan del segle XVIII, del qual Pelegrin ha localitzat tres plecs: un a la Biblioteca Pública de València, Nicolau Primitiu. 849.91/9086 (74-75); un altre a la Biblioteca Nacional de Madrid. R/5346 (18); i un tercer, adquirit en llibreria de rars i curiosos per la mateixa investigadora i que roman entre la seva col·lecció particular. De fet, però, La Llibreria Valenciana País Valencià, edità una reproducció facsímil el 1993. Vegeu també Ros, C.; (1750?) *Romanç nou, curios, y entretingut, hon es referixen els jochs, entreteniments, è invencions, que els/ gichs: de Valencia eixerciten en lo transcurs del any, per/ els carrers, y places de la Ciutat, generals, sens guardar / orde, ja de nit, ja de dia, y mes en la nit / quant fà Luneta. Primera part. Prosequix lo assumpt dels jochs dels gichs especials, com vorà el curiós. Segona part.*

43. ELSCHENBROICH, D. *El juego de los niños. Estudios sobre la génesis de la infancia*. Bilbao: Zero SA, 1979.

infància benestant i la proletària. Mentre l'infant burgès viu una activació de l'esfera del joc, que sembla que es contradigui amb les virtuts burgeses de laboriositat, moderació i economia de temps, però que es resol de la mà dels pedagogs dels segles XVIII i XIX, que instrumentalitzen l'activitat lúdica perquè sigui útil i serveixi com a transmissora dels valors i virtuts de classe, la infància camperola veurà com es reprimeix el joc i l'oci de les classes populars, adults i nens, per tal de forjar la disciplina de treball que reclama, el màxim esforç i sacrifici dels assalariats per tal d'incentivar la industrialització en benefici del capital.

La gènesi de la infància i la lúdica infantil com a centre d'atenció

Com indica Robertson en el seu estudi entorn la infància europea de la classe mitjana del segle XIX, no seria fins a aquest segle que «els poders públics començaren a considerar i pensar en els nens respecte de si mateixos, amb unes necessitats especials, donat el seu desemparament i vulnerabilitat, i no com a adults petits amb dret a prestar els seus serveis durant setze hores al dia o com a esclaus dels seus pares». ⁴⁴

Aquesta preocupació per tal d'apropar-se al món infantil resultaria, de retruc, de vital importància per a l'estudi del joc, atès que a ningú li passa per alt el fet de considerar que una de les manifestacions que per excel·lència categoritza aquest estat —la infantesa— és l'activitat lúdica. Aquest fet notori afavoriria el naixement d'un interès creixent per elucidar la naturalesa del joc, com a una manera indirecta d'apropar-se a l'estudi de l'infant.

Remarquem, ja per acabar, que des d'aleshores, des de diferents òptiques i disciplines, en alguns casos per opinar sobre la naturalesa i la transcendència del joc es recorre a recercar les raons, les causes que determinen l'activitat lúdica, intentant trobar resposta a per què es juga? En altres, el problema és examinar i descobrir quina és la finalitat que persegueix l'ésser viu a través de l'activitat lúdica, és a dir, per a què juga?

Tant les lleis causals, perseguides per les ciències físiques i naturals, les quals intenten esbrinar quin és el motiu pel qual es produeix un determinat fenomen, seguint el principi racional de la causalitat, com les lleis o principis finals, que cerquen el *telos* —la finalitat—, elaborant teories teleològiques, no s'anul·len ni es contradueixen, sinó que es complementen i permeten comprendre millor l'objecte d'estudi. Però això ja són figures d'un altre paner, i no pertoca ara especular-hi.

44. ROBERTSON, P. «El hogar como nido: La infancia de la clase media en la Europa del siglo XIX». A: MAUSE, LL. *Historia de la infancia*. Madrid: Alianza Editorial, 1982, pp. 470-471. Fins aleshores la història de la infància aniria lligada a l'infanticidi, a l'abandonament, als mals tractes i càstigs corporals, a la fam i abusos sexuals, a la seva venda directa, i al treball infantil en condicions infrahumanes. Cf. també el capítol que Mause dedica a repassar a grans trets aquesta colpidora realitat: MAUSE, LL. «La evolución de la infancia». A: MAUSE, LL. *Historia de la infancia*. Madrid: Alianza Editorial, 1982, pp. 15-92.

Paraules clau

joc, joc popular i tradicional, jocs infantils, cultura lúdica, educació escolar

Abstracts

En este artículo se evidencia, en primer lugar, que desde el siglo XVI, existen fuentes documentales e iconográficas que permiten sostener que la preocupación por el juego como objeto de estudio no es tardía. A continuación y de manera cronológica, se muestran las distintas conceptualizaciones que se atribuyen al juego popular y tradicional, desde inicios del siglo XVI hasta finales del siglo XIX, para conseguir que el juego haga su entrada en la enseñanza escolar de la infancia. Durante este periplo, el juego se verá despojado de muchos de sus elementos lúdicos, segregado del mundo adulto, y revestido bajo fundamentos moralizantes y pedagógicos que permitan su control y regulación por parte de los educadores. De esta manera es como las manifestaciones lúdicas entran a formar parte de los programas, estrategias y reglamentos escolares.

Cet article met tout d'abord en évidence le fait qu'il existe, depuis le XVIe siècle, des sources documentaires et iconographiques qui permettent de soutenir que la préoccupation pour le jeu comme objet d'étude n'est pas tardive. Il présente ensuite de manière chronologique les différentes conceptualisations que l'on a attribuées au jeu populaire et traditionnel, du début du XVIe siècle à la fin du XIXe, afin que celui-ci fasse son entrée dans l'enseignement scolaire des petits. Au cours de ce périple, le jeu sera privé d'un bon nombre de ses éléments ludiques, séparé du monde adulte, et revêtu de fondements moralisants et pédagogiques qui permettent son contrôle et sa régulation de la part des éducateurs. C'est de cette manière que les manifestations ludiques commencent à faire partie des programmes, des stratégies et des règlements scolaires.

In this article it is first of all shown that from as far back as the 16th century documentary sources and iconography exist that allow the authors to maintain that the preoccupation with the game as an object of study is not a recent thing. Further to this, set out in a chronological way, they map out distinct conceptualisations that are attributed to the popular and traditional game, from the beginnings of the 16th century until the end of the 19th century, up to the point that the game makes its entrance into the school education of children. During this long journey, the game is stripped of many of its playful elements, segregated from the adult world, and redressed under a moral and pedagogic basis that allowed its control and regulation by the educators. This is how games came to form part of school programmes, strategies and rules.